

Glose filologice privitoare la versiunile *Parimiarului*

Denumind inițial lecturile biblice din *Pildele* sau *Proverbele lui Solomon* ale *Vechiului Testament*, termenul de *parimii* sau *paremii* (gr. *παροιμία* „pildă, proverb, parabolă”) s-a extins la toate pericopele extrase din cărțile profeților (*Profetologhion*, *Prorocestvie*), din *Pildele lui Solomon* și din alte cărți veterotestamentare, care se citesc la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului și a Penticostarului, precum și la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri și vineri seara, din săptămâna premergătoare Postului Mare, și în toate zilele din Postul Mare), după prochimen. Cartea de slujbă care cuprinde aceste capitole cu conținut profetic și sentențios (*parimii*) poartă denumirea generică de *Parimiar* sau *Paremiar*⁷².

Primele traduceri în limba română ale acestor culegeri nu au o vechime prea mare. Ipoteza lui M. Gaster⁷³ după care fragmentul de *Levitic*, publicat de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*, datat de acesta în jurul anului 1560, ar aparține unui *Parimiar* nu a fost confirmată, fiind vorba de o traducere incompletă după *Pentateucul* lui Heltai, realizată în Transilvania abia la începutul secolului al XVII-lea și copiată ulterior în Muntenia⁷⁴. Cel mai vechi *parimiar* românesc, descoperit în biblioteca Bisericii „Sf. Nicolae” din

⁷² Vezi studiul nostru *Observații filologice și lingvistice asupra primelor parimii românești*, în DR, s. n., XVI, 2011, nr. 2, p. 143–148.

⁷³ Gaster, CR, I, p. XXVI; idem, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, în *Grundriss der romanischen Philologie*, II Bd., 3. Abt., Strassburg, 1901, p. 272.

⁷⁴ Vezi I. Șiadbei, *Fragmentul Leviticului românesc de la Belgrad*, în RF, I, 1927, nr. 3, p. 276–283.

Șcheii Brașovului (ms. 36), constă dintr-un codice miscelaneu format din trei secțiuni distincte, scrise în epoci diferite de către trei copişti: partea I, f. 1^r–14^v, partea a II-a, f. 15^r–20^v, partea a III-a, f. 21^v–67^v. Pe f. 21^r se află o însemnare în slavonă, din toamna anului 1644, scrisă de Ștefan, unul dintre tipograful *Noului Testament* de la Bălgrad. Ipoteza că ne-am afla în fața unei traduceri necunoscute a *Bibliei*, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, s-a dovedit a fi falsă. Presușii autori ai manuscrisului au fost identificați de către Vasile Oltean⁷⁵ în persoana preotului șcheian Vasile Hoban, contemporan cu Coresi, care ar fi scris prima parte între 1570 și 1580, a preotului Constantin, fratele cronicarului, copistul părții a doua, și a lui Văsăi Hoban, nepotul primului scrib. Aceste atribuiri au fost puse sub semnul întrebării de Ion-Radu Mircea⁷⁶ și Al. Mareș⁷⁷, cea dintâi identificare fiind rezultatul unei lecțiuni greșite. Nici plasarea alcătuirii miscelaneului în perioada coresiană nu rezistă analizei, iar anul 1569, propus mai recent de către editorul textului (într-o restituire precară și, din păcate, aproape inutilizabilă)⁷⁸, pe baza unei destul de vagi investigații filigranologice, nu este demonstrat. Rămâne deocamdată certă datarea ante 1612–1613, potrivit însem-

⁷⁵ Cf. Vasile Oltean, *Descoperirea unui codice-miscelaneu în limba română*, în „România literară”, VIII, nr. 5, 30 ianuarie 1975, p. 19; idem, *Tot în legătură cu codicele-miscelaneu de la Șcheii Brașovului*, în „România literară”, VIII, nr. 9, 27 februarie 1975, p. 8; Iuliu Ișa, Vasile Oltean, *Descoperirea unui manuscris românesc al Bibliei de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea la Șcheii Brașovului*, în MA, XX, 1975, nr. 6–8, p. 537–544.

⁷⁶ Ion-Radu Mircea, *Îndreptări și adăugiri la „Descoperirea unui codice-miscelaneu în limba română”*, în „România literară”, VIII, nr. 7, 13 februarie 1975, p. 19; idem, *O veche traducere românească: „Parimiarul de la Brașov”*, în LR, XXXI, 1982, nr. 6, p. 474–491.

⁷⁷ Alexandru Mareș, *Pe marginea unor opinii recente despre cel mai vechi parimiar românesc*, în LR, XXV, 1976, nr. 1, p. 37–42.

⁷⁸ Cf. Vasile Oltean, *Parimiarul în contextul textelor omiletice de înțelepciune din spațiul românesc medieval*, în *Primul parimiar românesc*, vol. I, Iași, Editura Edict, 2005, p. 14–15.

nării din partea a treia, cea mai extinsă, precum și copierea acesteia de către Vasilie, fiul popii Miha „ot Brașov”. Există indicii de ordin grafic și ornamental care probează caracterul de copie al manuscrisului. De asemenea, o cercetare sumară a particularităților lingvistice, pe care am întreprins-o, ne relevă existența unor fonetisme alternante, prezente în toate cele trei părți ale manuscrisului, precum: *svatul* (18^r/7) – *sfaturile* (19^v/18), *svântă* (59^r/13) – *sfântă* (52^v/19), *dzidi* (10^v/29) – *zidi* (7^v/5), *dzioa* (11^v/18) – *ziua* (1^v/12), *Dumnezău* (66^v/11) – *Dumnezău* (67^r/15), *giudețul* (5^v/31) – *județ* (3^v/4), *giunghe* (41^r/27) – *junghe* (46^r/1). Sunt puse astfel în evidență două straturi dialectale, unul caracteristic zonei nordice a Dacoromaniei (Moldova, Transilvania, fără partea de sud-est, Banat-Hunedoara), care aparține traducerii originale, și altul de proveniență sudică, mai bine reprezentat, ce poate fi atribuit copiștilor.

Versiunile manuscrise ale *Parimiarului* care au circulat în epocă nu sunt numeroase, dar unele dintre ele pot fi puse în corelație cu versiunea brașoveană. Aceeași filiație o au, de exemplu, ms. rom. 5025 BAR, scris de popa Vășii „ot Brașov”, precum și ms. rom. 5049 BAR (fost 6094), executate în sud-estul Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVII-lea, ambele provenind tot din biblioteca Bisericii „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului. Alte versiuni independente ale *Parimiarului* sunt conservate în copii realizate în Muntenia, cum ar fi ms. rom. 3052 BAR, scris în 1700 de Teofil „ot Rucăr”, și ms. rom. 1317 BAR, copiat de Constantin logofătul în 1727, sau în Moldova, în copii fragmentare mai târzii, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Consacrarea acestui gen de scrieri va surveni în 1683, când Dosoftei va tipări la Iași, pentru prima oară, *Parimiile preste an*, o traducere după izvoare grecești și slavone, în consonanță cu eforturile sale anterioare de introducere a limbii române în cult. Încercările de a stabili unele concordanțe lingvistice între fragmentele biblice din *Parimii* și pasajele corespunzătoare ale *Vechiului Testament* din tradu-

cerea lui Nicolae Milescu, revizuită, probabil, de Dosoftei⁷⁹, nu sunt edificatoare în privința acceptării unei relații de filiație între cele două texte, fiind caracteristice unei tradiții lexicale recurente în aceeași perioadă.

Compararea unor contexte ne furnizează un număr co-vârșitor de disonanțe textuale. Spre exemplificare, vom reda un fragment din *Facerea*, cap. 7, versetele 6–9, în versiunea din ms. BAR Cluj 45, în paralel cu textul lui Dosoftei:

Ms. 45

6. Noe era de 600 ani; și potopul apei să făcu pre pământu.
7. Și întră înlontru Noe și fiii lui și fâmeaia lui și fâmeile ficiorilor lui cu însul în săcriiu, pentru apa potopului.
8. Și den pasările ceale curate, și den pasările ceale necurate, și den dobitocul cel curat, și den dobitocul cel necurat, și den jiganii și den toate târătoarele de pre pământu,
9. doă-doă, întrară cătră Noe în săcriiu, parte bărbătească și fâmeiască, după cum i-au porâncit lui Dumnedzău (f. 4^v–5^r).

Parimii

- [6]. Noe era de șase sute de ani; și potopul cel de apă să feace pre pământ.
- [7]. Și-intră Noe și fiii lui și femeaia lui și femeile fiilor lui cu dânsul în corabie, pentru apa potopului.
- [8]. Și din zburătoarele ceale curate, și din dobitoacele ceale curate, și din zburătoarele ceale necurate, și din dobitoacele ceale necurate, și din gângâniile din toate ce să trag pre pământ,
- [9]. doă-doă, din toate cealea ce-au întrat la Noe în corabie, făt și fată, precum porunci Dumnedzău lui Noe (f. 28^r).

⁷⁹ Vezi N.A. Ursu, *Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a „Istoriilor” lui Herodot și despre revizia „Vechiului Testament” tradus de Nicolae Milescu*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 41–42; idem, *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, Editura Cronica, 2003, p. 428, 439–440.

E suficient să menționăm câteva dintre opozițiile lexicale care apar în aceste pasaje (*săcriiu – corabie, pasările – zburătoarele, jiganii – găngăniile, târătoarele – ce să trag, parte bărbătească – făt, [parte] fâmeiască – fată*), pentru a exclude o posibilă corespondență între cele două texte și, implicit, reproducerea și rescrierea de către Dosoftei a pericopelor din *Vechiul Testament*, tradus inițial de Milescu. Textul din 1683 este, prin urmare, o nouă traducere, cu unele redactări originale.

În preambulul lucrării, mitropolitul Dosoftei compune un mic florilegiu poetic, inaugurat prin *Stihuri la luminatul gherb a Țării Moldovei*, publicate, mai întâi, într-o formă mai extinsă în *Psaltirea* în versuri din 1673, cu reluări în *Liturghier* (1679), *Psaltirea slavo-română* (1680) și în *Molitivănic de-nțăles* (1681):

Capul cel de buăr, de fiară vestită, / Sămnează putearea
țării nesmintită. / Pre câtu-i de mare fiara și buiacă, /
Coarnele-m pășune la pământu-și pleacă. / De pre chip să
veade buărul ce-i place, / C-ar vrea-n toată vremea să
stea țara-m pace.

O variantă amplificată a acestor distihuri heraldice este inclusă și în *Viața și petrecerea svinților* (1682–1686). Pe următoarele trei file, în loc de precuvântare, se află un poem cronologic al domnilor Moldovei, care apăruse într-o formă apropiată, alcătuită din 128 de stihuri, și în *Molitivănicul de-nțăles* din 1681. Dedicat voievodului Gheorghe Duca, cele 136 de versuri emblematice constituie un encomion plin de patetism închinat șirului de voievozi moldoveni, o cronică barocă având „tonul unui panegiric”⁸⁰, concepută după modelul unor sinopsisuri dedicatorii, întâlnite și în alte literaturi din epocă. O primă redacție a acestei cronologii versificate datează din 1679, iar ultima versiune, augmentată la 204 stihuri, descoperită într-un manuscris autograf din 1 ianuarie

⁸⁰ Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1976, p. 299.

1690, fusese trimisă lui Constantin Brâncoveanu în perioada exilului polonez al cărturarului moldovean⁸¹.

Textul propriu-zis cuprinde un *Profitologhion*, *adecă parimiile și prorocestiile preste an* și *Parimiile de Postul Mare*, succedate de canonul Învierii, canoanele Înălțării Domnului și la Cincizecime, precum și o parimie la Duminica tuturor sfinților, după care Dosoftei inserează un nou interludiu poetic. Mai întâi, o epigramă închinată patriarhului Moscovei, Ioachim, menționat și pe pagina de titlu, care „datu-ne-au tipare, / sufletească treabă, și bine ne pare”. După cuvintele de grațitudine adresate celui care înzestraseră tipografia ieșeană, urmează un poem sibilin de 33 de versuri, compus în spiritul tradiției creștine, relevant pentru orizontul cultural al autorului. El plasează *Prorocia sibilei Eritreea* într-o strânsă interdependență cu materia preponderent oraculară a cărții și indică de la început sursa acestui pasaj profetic din patrologia greacă, și anume cartea a cincea din opera *De vita Constantini* a lui Eusebius Pamphili, episcopul din Cezareea Palestinei. Poemul dezvoltă tema prevestirii Judecării de apoi și a jertfei Mântuitorului. Dosoftei reproduce textul latin cu litere chirilice și interliniar în traducere românească, cu redarea acrostihului în greacă, iar apoi preia o versiune „în leșeaște”, tot cu litere chirilice. Transcriem un fragment din viziunea apocaliptică poetică a lui Dosoftei din *Parimiile preste an*:

A giudețului sămnuț fi-va, când pământul va asuda, / Din ceriu veni-va Domnitoriul prin veacii ce va să vie / Pentru ca trupul de față și să giudece lumea. / Tot omul pre-acesta creștin Domn și cel urât vedea-l-va / Împreună cu svinții pre naltul în sfârșit supt veacul, / 'n scaun ședzând sufletele va-ntreba și trupure înse./ Țelini-s-a lumea și spini creaste-vor pre tot pământul, / Lepădând idoli, oameni și darurile bogatălor, / Cercând porțale, zdrobi-va a temniței iadului. / Așea și dară a tot va veni

⁸¹ Vezi și Alexandru Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, ediție îngrijită de Vasile V. Muntean, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 119–127.

lumină slobodă trup. / Atunci svinților focul pre vinovați
veacinici va arde, / Ascunsele fapte toate atunci tot însul
va spune (f. 130^f–130^v).

Versurile românești, la fel ca și cele în polonă, nu depășesc, după Șt. Ciobanu, nivelul unor „alcătuiiri artificiale, greoaie”⁸², fiind reluate întocmai, în 1749, în codicele lui Matei Voileanu. Alte scrieri apusene sunt fructificate în continuare, cu erudiție, într-un comentariu pe aceeași temă din Lactantius (Lucius Caecilius Firmianus), pe care îl intitulează *De la sivile de dzua giudețului*, un fragment tradus în proză ritmată din *Epitome Divinarum Institutorum*. Într-o adnotare la acest pasaj, Dosoftei își exprimă însă unele rezerve față de textele acestui autor creștin timpuriu: „Acestea Liactanțius au scris în cărțile sale mai apoi la fârșit, scoțându-le din cărțile sivilelor și din proroci. Dară noi avem destul Svânta Evanghelie de spune ca mai adevărat” (f. 134^f). Volumul antologic insolit, alcătuit cu o tentă savantă de teologul moldovean, continuă cu un canon la Buna Vestire, după care sunt intercalate alte două glose livrești, de data aceasta spicuite din *Lexiconul Suidas*, un izvor enciclopedic bizantin de mare notorietate. Ultima parte a tipăriturii din 1683 conține *Prorociile și parimii preste an la sărbători și la praznice ce împlă cu mineiul*. Un exemplar mai complet decât cel descris în BRV, aflat în biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj (V 217), are în partea finală 29 de foi nenumerotate, cu următorul sumar: *Greșealeel [sic] tiparniții și schimbăciunile și nepriceputele poftorind* (f. 1^f–6^v), *Canonul cel mare. Facerea Svântului Andrei de Crit Ierusalimeanul* (f. 6^v–29^f), *Mărturie cum că nu iaste oprit a să cânta liturghie rumâneăște* (f. 29^f), ultimul text fiind scris în limba greacă și cu litere chirilice. De precizat că filele

⁸² Șt. Ciobanu, *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoftei*, în *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature comparée offerts à Charles Drouhet*, Bucarest, Bucovina, I.E. Torouțiu, 1940, p. 74.

care cuprind erata și adăugirile se află la sfârșitul *Molitvănichului* din 1681, coligat în exemplarul semnalat.

Receptiv la fluentă și la inovațiile stilistice specifice textului lui Dosoftei, Nicolae Iorga afirma, pe bună dreptate, că „traducerea lui e cu totul nouă și de o frumuseță deosebită, dar și precizia și cunoștința originalelor nu sunt în aceeași măsură ca în vechea *Palie* de la 1582”⁸³. Atent la nuanțele și particularitățile limbii române, precum și în transmiterea cât mai clară a mesajului, el și-a luat o libertate mai mare de creație, fără să urmeze servil modelele și se conformeze strict rigorilor transpunerii literale.

Ceea ce se remarcă în structura *Parimiilor* sunt adaosurile explicative care însoțesc unele pericope și irmoase, așa-numitele „tâlcuri”, mici divagații cu caracter exegetic, interpretări care atestă nu atât valențele unui limbaj teologico-filosofic original⁸⁴, cât ale unui vocabular evoluat de cultură generală, la fel ca în cazul lui Dimitrie Cantemir⁸⁵. Cei doi cărturari marchează deopotrivă etape distincte în cristalizarea stilului savant, științifico-tehnic al vechiului scris românesc. Iată o digresiune sugestivă pentru acuitatea meditativă a scriitorului mitropolit, redată cu o paletă lexicală inconfundabilă:

Tâlc. Dzâce poeticul: „Oh, oamenilor, întru câți v-au suflatu-vă și v-au venitu-vă darul cel de Dumnedzău turnat a Duhului Svânt de-au curs la inemile voastre, de sânteți luminați ca lumina și ca fulgerul de scripiți? Mutați din fire pemintească în fire cerească și premeniți de gânduri pemintesti și împodobiți și schimbați cu podoabă cuvioasă dumnedzâiască a svântului botedz, într-acea streină, minunată, frumoasă podoabă și slăvită mutați, adecă schimbați. Oh,

⁸³ Iorga, *Istoria literaturii*, vol. I, p. 374.

⁸⁴ Vezi Eugen Munteanu, *Literalitate și creativitate lexicală în „Parimiile” lui Dosoftei*, în AUI, secțiunea III e, Lingvistică, XL, 1994, p. 51–52; idem, *Lexicologie biblică românească*, ed. cit., p. 180–182.

⁸⁵ Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Univers Enciclopedic, 2000, p. 146.

oamenilor, noi toți cât ne-au dăruit Dumnădzău cu lumina Sa, aceasta de-am vădzut ș-am cunoscut cu de-adins taina Svintei Troice ce iaste nedespărtată, că nu să taie, nice să desparte, și iaste aseamene de puteare. Slăvim și cântăm acea svântă trelucorată, că-i în trei lucruri, adecă trei staturi, ipostase, acea svântă ființă și fire înțeleaptă în trei lucruri, în trei sori, și nevădzută, și cu cugetul neagiunsă, și cu mintea necuprinsă, slăvim!” (f. 125^v–126^f).

Prezența în acest eșantion a unor termeni neologici, precum *poetic*, *ipostasă*, sau a unui derivat de tipul *trelucorat*, -ă „cu trei lucruri”, „cu trei lumini” (cf. și *trelucireață*, în *Viața și petreacerea svinților*, nov., f. 165^v), este elocventă pentru bogăția și plasticitatea lexicului lui Dosoftei, care reflectă, totodată, un simț excepțional în domeniul formării cuvintelor, fapt care se observă în toate scrierile sale. El rămâne unul dintre marii creatori de limbă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, care au impus înnoirea radicală a vocabularului și abordări stilistice inedite. Cele dintâi *Parimiare* românești au o încărcătură filosofică încă nedezvăluită pe deplin, care s-a răsfrânt asupra procesului de consolidare a limbii literare.